

GRACZA LAJOS

EÖTVÖS JÓZSEF ISMERETLEN LEVELEI
A GÖPPINGEN–BUDAPEST-I LISZT FERENC ARCHÍVUMBAN¹

A közelmúltban beszámoltunk Eötvös József bárónak a zenéhez fűződő kapcsolatairól,² közreadva az író öt, eddig ismeretlen levelét. Időközben három újabb Eötvös-levellel gyarapodott a Liszt Ferenc Archívum autográfgyűjteménye, amelyek figyelemre méltó oldalairól mutatják be az író és művelődéspolitikus gazdag egyéniségét, ezért érdeklődésre tarthatnak számot a magyar irodalom kutatóinak körében.

A levelek tartalmilag széles skálán mozognak. Szólnak a művelődéspolitikus tudomány- és irodalompártoló munkásságáról, gazdasági problémáiról és családi ügyeiről.

1. Eötvös József báró sajátkezű levele aláírással; 1 lap, hajtogatott, 2 oldal, 285 × 227 mm, tojáshej-színű papír, vízjel nélkül; a bal felső sarokban kör alakú, 13 mm átmérőjű dombornyomás: „korona, BATH FINE”.

„Nagyméltóságú Érsek, Kegyelmes Úr!”³

E pillanatban veszem Excellenciádnak f. h. 6án hozzáam intézett becses levelét és vele azon tudósítást, hogy a magyar történeti emlékek⁴ kiadását nem csak előfizetés, hanem különösen e célra tett hazafias áldozat által is elősegíteni kívánja. Nem mondhatom hogy e’ tudósítás meglepett – hisz mindenben mi a’ tudományok és nemzetségünk kifejlődését elősegítheti megszoktuk Excellenciádnak nevét az első helyen látni – de egy előttem kedves kötelességet mulasztanék el, ha azon köszönetet nem fejezném ki, mellyel Excellenciádnak azok kik ezen irodalmi vállalatot megindíták, mellyel a’ tudós társaság,⁵ sőt mind azok kiknek történeteink felderítése sziveken fekszik tartoznak. –

Az Akadémiának⁶ folyó költségei, csak nem egész jövedelmét felemésztvén, társaságunk egyik legfőbb feladatának – mellyet én hasznos munkák, és főképp történeti kutfor-

¹ 1990-ben alapított levéltár, amely célul tűzte ki a Magyarországról kikerült kulturális dokumentumok gyűjtését és publikálását, hogy egyfelől a dokumentumok magyar kézben maradjanak, másrészt közzétételük révén hozzáférhetővé váljanak a hazai tudományos kutatás számára.

² GRACZA Lajos, GÁNGÓ Gábor, MIKLÓS Gergely, *Eötvös József öt zenei tárgyú levele Friderike Müller-hez*, ItK, 2005, 345–353.

³ Bartalkovics Béla (1791–1873), egri érsek 1850 és 1873 között. (Az aukciós katalógus közleménye.)

⁴ SZALAY László, *Történelmi emlékek*, I–V, 1856–1865.

⁵ A Magyar Tudós Társaság az 1820-as évek végén alakult Széchenyi István gróf hathatós támogatásával. Első tagjait 1830-ban nevezték ki, első ülését 1831-ben tartotta.

⁶ A Magyar Tudós Társaság az 1840-es évektől kezdve nevezte magát Magyar Tudományos Akadémiának.

rásaink kiadásában látok – csak úgy felelhet meg, ha ezen működésében a hazafiak által legalább anyiban segítetik, hogy kiadványainak legalább néhány száz vevőre számíthat. Az eddig tapasztalt részvét oly csekély vala hogy a' Szótár⁷ és néhány grammatikai dolgozat kivételével igen kevés munkát nevezhetnék meg, mellynél e' társaság költségeinek nagy részét ne vesztette volna el, 's csak ez vala az ok mellyért az Akadémia eddig a' nemzet méltányos követeléseinek meg nem felelhet, 's mellyért midőn a' magyar történeti emlékek kiadását szoba hozám, sokan e' tervet az általános részvétlenség miatt kivihetetlennek tarták. Több levél 's főképp Excellenciád sorai meggyőztek, hogy midőn az eddig tett tapasztalások dacára tervemmel nem hagytam fel, és felszólításaimat szétküldvén helyesebben számíték, 's öröömöm annál nagyobb, minnél inkább meg vagyok győződve e' válatat hasznáról, 's arról hogy Akadémiánk ha a' nemzet által segítve munkásságát ez irányban tovább terjesztheti, más tudományos intézetek sorában nemzetünkhez méltó állást foglalhat el. Fogadja tehát Excellenciád köszönetem ismételt kijelentése mellett, egyszersmint azon őszinte 's mély tiszteletem kifejezését mellyel maradok

Excellenciádnak alázatos szolgálja

Pest. Jun 10én 856

B. Eötvös József⁸

2. Eötvös József sajátkezű levele aláírással; 2 lap, 2 ½ oldal, 213 × 134 mm, tojáshejszínű papír, vízjel nélkül.

Pest, den 19. Mai.⁸

„Theurer Freund!

Nachdem ich durch fast ein Jahr alles aufgebothen, um endlich zu den PaksGerjener Entschädigungspapieren zu gelangen, erhielt ich vor ein paar Wochen den Bescheid, dass noch früher zu beweisen sei dass Albert Rosti⁹ außer seinen 4 Kindern keine andere Erben habe. Ich habe in dieser Angelegenheit in Szekszárd bereits die nothwendigen Schritte gethan, da ich aber aus Erfahrung weiß, wie lange auch die einfachsten Verhandlungen dauern, bitte ich dich, im Fall du irgend einem des Istvans (...) ¹⁰ zusammen kämst – da du ja in Verbindung mit ihnen stehen musst – ein gutes Wort zur Beschleunigung dieser Sache fallen zu lassen. – Dieser Tage war Miksich¹¹ (der Übersetzer des Cosmos¹² bei mir) derselbe hat in den ersten Heften, besonders in der Übersetzung der wissenschaftlichen Terminologie einige Fehler begangen, für welche er in der Presse stark mitgenommen worden ist, doch hat er sich für die Fortsetzung seiner Arbeit die

⁷ A tudós társaság ténykedései közé tartozott a Vörösmarty és Toldy által szerkesztett magyar–német szótár (1838) és a német–magyar szótár (1842) kiadása. Ezután merült fel a magyar nagyszótár kiadásának terve, melyre 1844-ben kapott megbízást Czuczor Gergely és Fogarasi János.

⁸ A levél valószínűleg 1858-ban íródott. A Vasárnapi Ujság 1857. évfolyamának 32. számában a 321. lapon jelenti ugyanis, hogy „Humboldt Sándor világhírű Cosmosát Miksich Imre magyar nyelvre lefordítá, és kiadását aláírás útján meg is indította.” A 41. szám már beszámolhat arról a 433. lapon, hogy „Megjelent az I. füzet.”

⁹ Rosty Albert (1779–1847) Békés megyei földbirtokos, Eötvös feleségének, Rosti Ágnesnek apja.

¹⁰ Olvashatatlan szó.

¹¹ Miksits Imre (1820–1882) gimnáziumi tanár, fordító.

¹² Alexander von Humboldt (1769–1859) csillagászati műve: *Kosmos*, I–V, 1845–1862.

Mitwirkung von ein paar tüchtigen Fachgelehrten zu verschaffen gesucht, ich halte es daher für *sehr wünschenswerth* dass diese Arbeit fortgesetzt werde, und bitte dich – in so fern es in deine Macht steht – dem Übersetzer dadurch unter die Arme zu greifen. Dass du ihm einige Pränumeranten verschaffst. – Ich bin erst gestern von Békés¹³ zurückgekommen. Die Wintersaaten stehen schauderhaft, und es wird uns nichts übrig bleiben als aus der Gerste – die zu gedeihen scheint – Bier brauen zu lassen und um unser Elend zu vergessen täglich einen Rausch anzutrinken.

Dein Ergebenster

Eötvös”

A magyar fordítás szövege:

„Drága barátom! Miután csaknem egy éven keresztül mindent elkövettem, hogy végre hozzájussak a paksgerjéni kártérítési papírokhoz, pár héttel ezelőtt végre megkaptam az értesítést, hogy előbb még be kell bizonyítani, hogy Rosti Albertnek négy gyermekén kívül nincs más örököse. Már megtettem ebben az ügyben Szekszárdon a szükséges lépéseket, mivel azonban tapasztalatból tudom, milyen sokáig tartanak a legegyszerűbb tárgyalások is, arra kérlek, abban az esetben, ha összejönne István valamelyik (...) – mivel kapcsolatban kell velük lenned – ejts egy jó szót az ügy meggyorsításának érdekében. – A napokban Miksich (a *Cosmos* fordítója) volt nálam, aki az első füzetekben, különösen a szakkifejezések fordításában pár hibát ejtett, amiért a sajtó erősen támadta, ennek ellenére munkája folytatásának érdekében megkísérelte néhány ügyes szaktudós együttműködésének megnyerését, ezért igen kívánatosnak tartom, hogy folytatódjék a munka, és arra kérlek – amennyiben hatalmadban áll –, azáltal segíts a fordítón, hogy előfizetőket szerzel neki. – Csak tegnap érkeztem vissza Békésből. A téli vetések szörnyű állapotban vannak, és nem marad más hátra, mint hogy az árpából – amely, úgy látszik, jól fejlődik – sört főzetünk és hogy elfelejtsük nyomorúságunkat, naponta lerészegedünk. Legodaadóbb Eötvösöd.”

3. Eötvös József sajátkezű levele aláírással; 2 lap, hajtogatott, ½ oldal, 224 × 141 mm, vörös pecsétviasz az Eötvös-címerrel; tojáshej-színű papír vízjel nélkül.

„Tekintetes Kovács Gyula¹⁴ Urnak
baráti tisztelettel *Pesten*

10/3

Tisztelt barátom!

Ha foglalatosságai engedik kérem jöjjön ma 2 orakkor barátságos ebédre hozzánk, és hozza el ha lehet fiát kire Loránd¹⁵ nagyon örül. Feleletet várva maradok igaz tisztelője

Eötvös József”

¹³ Apósától örökölt birtokáról.

¹⁴ Kovács Gyula (1815–1873) paleobotanikus, 1850 és 1865 között a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi tárának őre.

¹⁵ Vásárosnaményi báró Eötvös Loránd (1848–1919) fizikus, műegyetemi tanár. 1894-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter.

A bemutatott leveleket az ötvenes évek második felében ill. a hatvanas évek elején (?) írhatta Eötvös. Ez az időszak a bajor emigrációból való visszatérése és a politikába való újra-bekapcsolódása közé esik, amikor önkéntes magányában – személyes ügyeinek rendezése mellett – teljesen az irodalomnak¹⁶ és mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja¹⁷ a tudományos élet, főleg az irodalomtudomány ügyeinek szentelte magát. Ez utóbbi tevékenységét már a művelődéspolitikába való visszatérése első lépéseinek is tekinthetjük. Az irodalomtörténet így jellemzi Eötvös életének ezt az időszakát: „Hazatérése után buzgón dolgozott, hogy hangulatot keltsen az uralkodóházzal való kiegyezés eszméje mellett. A telet rendszeresen Fejér megyei birtokán, Velencén töltötte, a nyarat svábhegyi nyaralójában, Budapesten, olykor lerándult Békés megyei birtokára, Tornyára. A politikai ügyek az 1860-as évektől kezdve egyre jobban foglalkoztatták. Deák Ferenc politikáját hatékonyan támogatta, Andrassy Gyulának benső barátja volt. Az 1861. és 1865. évi országgyűlésen Buda képviselőjeként jelent meg...”¹⁸

A közölt első levélben fiatalkori barátja, Szalay László¹⁹ nagy művének kiadása érdekében munkálkodik. A levélből megismerjük az MTA és a magyar művelődéspolitikai feladatairól szóló elképzeléseit.

A második levélből megtudjuk, hogy Eötvös jóvátételért folyamodott birtokaival kapcsolatban. Beszámol az apósától örökölt békési birtokon fellépő terméskiesésről, és támogatást kér Humboldt *Kosmos*-át magyarra fordító védenca számára, hogy az folytatni tudja munkáját.

A harmadik levélben, amelyet az ötvenes évek végére ill. a hatvanas évek elejére datálunk,²⁰ a Nemzeti Múzeum őrét hívja ebédre annak fiával együtt, jól tudván, mennyire érdeklődik Loránd fia a természettudományok iránt. Loránd maga később bevallja, hogy már gimnazista korában „az volt a vágya, hogy megismerkedjék a természet világával”.

¹⁶ 1857: *Nővérek*, 1859: *Elbeszélések*, 1860: *Emlékezés Széchenyi István felett*, 1861: *Gyöngyszemek b. Eötvös József műveiből*.

¹⁷ Eötvös 1835-től levelező, 1839-től rendes tagja volt az MTA-nak.

¹⁸ PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története*, II, *A magyar irodalom a tizenkilencedik században*, Bp., Bibliotheca, 1942², 241.

¹⁹ Szalay László (1813–1864) ügyvéd, költő, kritikus, publicista, történész és politikus. Az 1830-as években ismerkedik meg Eötvössel. Már fiatalon, huszonevésen tagja az MTA-nak. Az 1848/49-es kormány követe a frankfurti német nemzetgyűlésen (Nationalversammlung), majd Párizsban és Londonban. A szabadságharc leverése után Svájcban telepedett le, és itt írta nagy művét, a *Magyarország történetét*. A mű első négy kötete Lipcsében (1852–1854), az V. és VI. kötet Pesten (1857–1862) jelent meg, miután 1855-ben amnesztiával visszatért hazájába. Az ötvenes évek végétől haláláig az MTA titkára volt.

²⁰ Loránd 1865-ben érettségizett a piarista gimnáziumban, Kovács Gyula 1863-ban agyvérzést kapott. A meghívást ezért nagy valószínűséggel Loránd tanuló éveiben, 1863 előtt írhatta Eötvös.